

อภิธรรมโชติกะวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

เอกสารประกอบการศึกษา
พระอภิธรรมทางไปรษณีย์

ชุดที่ ๒
ชีวิตคืออะไร

- ♦ ชีวิตคืออะไร
- ♦ รูปร่างกับขันธ ๕ สัมพันธ์กันอย่างไร
- ♦ จิตคืออะไร
- ♦ จิตกับอารมณ์
- ♦ ลักษณะการทำงานของจิต
- ♦ บุญบาปเกิดขึ้นได้อย่างไร
- ♦ ที่เกิดของจิต

เรียบเรียงโดย นายวิศิษฐ์ ชัยสุวรรณ

(ปรับปรุงครั้งที่ ๒)

ได้รับการอุปถัมภ์จาก มูลนิธิเผยแผ่พระสัทธรรม และผู้มีจิตศรัทธาร่วมบริจาค

พิมพ์ครั้งที่ ๖ : ๒๒ กันยายน ๒๕๕๐ จำนวน ๒,๐๐๐ ชุด SN10002

ขอเชิญสอบถามปัญหาธรรมะ

และฟังบรรยายธรรม

ทุกวันพุธ

โดยไม่เสียค่าใช้จ่าย

ณ มูลนิธิเผยแผ่พระพุทธธรรม เลขที่ ๕/๑๐๘ ซอยบรมราชชนนี ๑๓ (ใกล้กับห้างเซ็นทรัลปิ่นเกล้า)

ถนนบรมราชชนนี แขวงอรุณอมรินทร์ เขตบางกอกน้อย กทม.

โทร. ๐-๒๘๘๕-๕๐๙๑-๒ ๐-๙๑๔๐-๒๕๐๐

เข้าซอยประมาณ ๒๐๐ เมตร

ขอเชิญรับฟังธรรมบรรยาย แนวพระอภิธรรม

โดย อาจารย์ทองสุข ทองกระจ่าง

ทางสถานีวิทยุ AM 01 มินบุรี คลื่นความถี่ 945 MZ

รายการสายด่วนเพื่อชีวิต ทุกวันศุกร์ เวลา ๑๔.๒๐ - ๑๕.๐๐ น.

และรายการพุทธธรรมนำสุข

ทางสถานีวิทยุชุมชน สถานีวิทยุวัดนายโรง

FM 94.75 MZ

ทุกวันพฤหัสบดี - ศุกร์ - เสาร์ - อาทิตย์

เวลา ๑๙.๓๐ - ๒๐.๓๐ น.

เรียนพระอภิธรรมทาง internet ได้ที่ <http://www.buddhism-online.org>

e-mail : maillmcu@hotmail.com

นักศึกษาพระอภิธรรมทางไปรษณีย์ ที่มีข้อสงสัยในเนื้อหาบทเรียน
ท่านสามารถเขียนจดหมายมาสอบถาม หรือ โทรศัพท์สอบถามได้ที่

อาจารย์ทองสุข ทองกระจ่าง

ตู้ ปณ. ๒๘ ปณ.๘. หน้าพระลาน กรุงเทพฯ ๑๐๒๐๒

๐๒-๘๘๕-๕๐๙๐-๒ ๐-๒๘๘๕-๕๐๙๙ FAX : ๐-๒๘๘๕-๕๐๙๐ วันและเวลาราชการ

๐๘๑-๑๗๕-๔๖๓๕ , ๐๘๙-๑๕๐-๒๕๐๐ วันหยุดและนอกเวลาราชการ

บทเรียนพระอภิธรรมทางไปรษณีย์

ชุดที่ ๒

ชีวิตคืออะไร

ตามหลักวิทยาศาสตร์ซึ่งเป็นวิทยาการทางโลกนั้น สิ่งมีชีวิต หมายถึง สิ่งที่เจริญเติบโตได้ กินอาหารได้ เคลื่อนไหวได้ และสืบพันธุ์ได้ ซึ่งนอกจากจะหมายถึงมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายแล้วยังหมายถึงพืชอีกด้วย แต่ในพระอภิธรรมนั้นให้คำจำกัดความของชีวิตไว้ว่า **ชีวิต คือความเป็นอยู่ของร่างกาย จิตและเจตสิก โดยอาศัยกรรมเป็นผู้นำเกิดและตามรักษา ดำรงชีวิตและกระทำการต่าง ๆ ได้โดยอาศัยจิตและเจตสิกเป็นผู้กำกับ**

ส่วนต่างๆ ที่ประกอบขึ้นเป็นร่างกายนั้น ในทางธรรมเรียกว่า **รูปธรรม** เป็นธรรมชาติที่ไม่มีความรู้สึกนึกคิดใด ๆ ทั้งสิ้น เปรียบได้ดังก้อนไม้ หรือเรียกสั้น ๆ ว่า **รูป**

ส่วน **จิตและเจตสิก** เป็น **นามธรรม** เรียกสั้น ๆ ว่า **นาม** เป็นธรรมชาติที่รับรู้สิ่งต่าง ๆ และสามารถคิดนึกเรื่องราวต่าง ๆ ได้

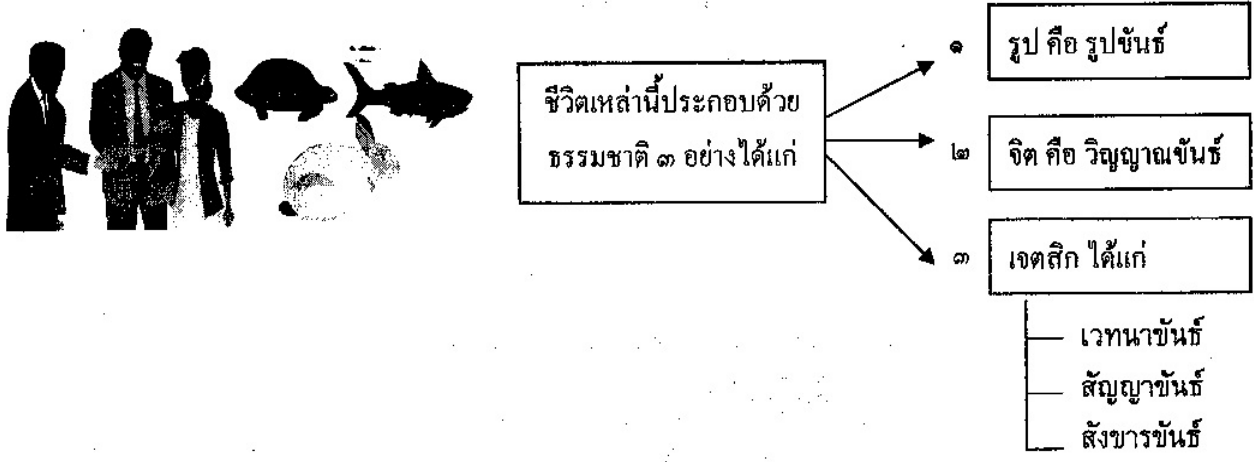
ดังนั้นตัวเราหรือสัตว์ทั้งหลาย จึงมีส่วนประกอบอยู่ ๓ ส่วน ได้แก่ **กาย จิตและเจตสิก** ซึ่งในทางธรรมเรียกว่า **รูป** กับ **นาม** แต่เนื่องจากพืชทั้งหลายไม่ได้เกิดมาจากกรรม ไม่มีจิตและเจตสิกในการรับรู้คิดนึกเรื่องราวต่าง ๆ ดังนั้นคำว่า **"ชีวิต"** ในพระอภิธรรมจึงหมายถึง **มนุษย์และสัตว์ทั้งหลายเท่านั้น**

คำว่า **"สัตว์"** ในที่นี้มิได้หมายถึงเฉพาะสัตว์เดรัจฉานเท่านั้น แต่หมายถึงสิ่งมีชีวิตทั้งหมดที่ยังเวียนว่ายตายเกิดใน ๓๑ ภพภูมิ ดังนั้น **มนุษย์จึงถือว่าเป็นสัตว์ประเภทหนึ่งด้วย**

สัตว์ทั้งหลายในจักรวาลนี้ ล้วนประกอบด้วยธรรมชาติ ๓ อย่าง คือ **รูป จิตและเจตสิก** ที่สำคัญ ผิดคิดว่าเป็น **"เรา"** เป็น **"ตัวตนของเรา"** แท้ที่จริงแล้วมีแต่รูปกับนามเท่านั้นที่เกิดขึ้นและดับไปอย่างรวดเร็ว ไม่มีส่วนไหนเลยที่เป็น **"ตัวตนของเรา"** แม้จะรวมกันเข้าแล้วก็ยังไม่ใช่ **"เรา"** อีกเช่นเคย แม้คนที่ไม่เคยได้ยินได้ฟังเรื่องเช่นนี้มาก่อน ไม่เคยรู้จักพระพุทธศาสนามาก่อน หรือผู้ที่นับถือศาสนาใด ๆ ก็ตาม **ทุกคนล้วนประกอบด้วยรูป จิตและเจตสิก** ที่มีการเกิดดับอย่างรวดเร็วอยู่ตลอดเวลาเหมือนกันทั้งสิ้น เพราะสัตว์ทั้งหลายไม่รู้อริยธรรมที่เป็นจริงนี้ จึงทำให้ยึด **รูป-นาม** ชันธ์ ๕ ว่าเป็นตัวตนของเรา โดยมี **กิเลสตัณหา** เป็นผู้บงการให้กระทำการต่าง ๆ ทั้งที่เป็นบุญและเป็นบาป แล้ววิบากที่เป็นผลของกรรมนั้น **ก็จะส่งผลให้ต้องเวียนเกิดเวียนตายในสังสารวัฏอย่างไม่มีที่สิ้นสุด**

การศึกษาพระอภิธรรม ก็คือการศึกษาเรื่องของตัวเองและสัตว์ทั้งหลายนั่นเอง เพราะเนื้อหาของพระอภิธรรม จะกล่าวถึงธรรมชาติอันแท้จริงที่มีอยู่ในตัวเราและสัตว์ทั้งหลาย อันได้แก่ **รูป จิตและเจตสิก** โดยละเอียด ซึ่งจะเป็นประโยชน์อย่างมากสำหรับการปฏิบัติเพื่อให้เข้าถึงซึ่งความหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง เมื่อเราได้เห็นแจ้งสภาวะธรรมที่เป็นความจริงตามธรรมชาติแล้ว **ความหลงผิด (อวิชชา) และกิเลสทั้งหลาย** ก็จะถูกทำลายลง เป็นเหตุให้พ้นจากการเวียนเกิดเวียนตายได้ในที่สุด

รูปนามกับขั้น ๕ สัมพันธ์กันอย่างไร

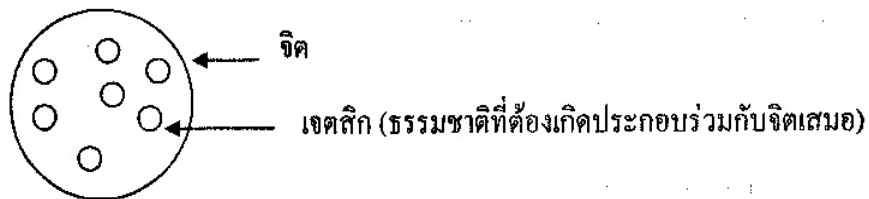

คำว่า ขั้น แปลว่า กอง , พวก , หมวด , หมู่

ดังนั้น ขั้น ๕ จึงหมายถึง สภาวะธรรม ๕ อย่าง ซึ่งประกอบด้วย

- ๑. รูปขั้น คือ อวัยวะน้อยใหญ่ หรือกลุ่มรูปที่มีอยู่ในร่างกายทั้งหมด
- ๒. เวทนาขั้น คือ ความรู้สึก เป็นสุข เป็นทุกข์ ดีใจ เสียใจ หรือเฉย ๆ
- ๓. สัญญาขั้น คือ ธรรมชาติที่มีหน้าที่ในการจำ หรือเป็นหน่วยความจำของจิตนั่นเอง
- ๔. สังขารขั้น คือ ธรรมชาติที่ปรุงแต่งจิตให้มีลักษณะต่าง ๆ เป็นกุศลบ้าง เป็นอกุศลบ้าง เปรียบดั่งสีต่างๆ ที่หยดลงไปในแก้วน้ำ เป็นเหตุให้น้ำในแก้วเปลี่ยนไปตามสีที่หยด
- ๕. วิญญาณขั้น หรือ จิต คือ ธรรมชาติที่รับรู้สิ่งต่าง ๆ ที่มาปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ อีกทั้งเป็นธรรมชาติที่ทำให้เกิดความรู้สึกนึกคิดต่าง ๆ

การเกิดขึ้นของจิต (วิญญาณขั้น) จะเกิดขึ้นโดยไม่มีเจตสิก (เวทนาขั้น สัญญาขั้น สังขารขั้น) นั้นไม่ได้ ลำพังจิตอย่างเดียวไม่สามารถรับรู้หรือนึกคิดอะไรได้เลย จิตเปรียบเสมือนนาฬิกา เจตสิกเปรียบเสมือนชิ้นส่วนและเฟืองจักรต่างๆ ที่ทำให้นาฬิกาทำงานได้ จิตและเจตสิกจะแยกจากกันไม่ได้ต้องเกิดร่วมกันอิงอาศัยกัน จิตแต่ละดวงที่เกิดขึ้นจะต้องมีเจตสิกประกอบปรุงแต่งด้วยเสมอ

สรุปแล้วขั้น ๕ (เบญจขั้น) ก็คือ รูป จิตและเจตสิก หรือ รูปกับนาม นั่นเอง

จิตคืออะไร

จิต คือธรรมชาติที่รู้อารมณ์ หรือธรรมชาติที่ทำหน้าที่ เห็น ได้ยิน รู้กลิ่น รู้รส รู้สึกรู้สีก่อนการสัมผัสถูกต้องทางกายและรู้สึกนึกคิดทางใจ จิตนี้ไม่ว่าจะเกิดแก่สัตว์เดรัจฉาน มนุษย์ เทวดา หรือพรหมก็ตาม ย่อมมีการรู้อารมณ์เป็นลักษณะเหมือนกันทั้งสิ้น

จิต เป็นธรรมชาติชนิดหนึ่งที่ไม่เห็น สัมผัสด้วยกายไม่ได้ ไม่มีรูปร่างสัณฐาน สี สัน วารณะใด ๆ แต่เป็นธรรมชาติชนิดหนึ่งที่มีอยู่จริง ๆ เป็นปรากฏการณ์ของธรรมชาติฝ่ายนามธรรมที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ แล้วก็ดับ ไปอย่างรวดเร็ว โดยอาศัยเหตุอาศัยปัจจัยต่างๆ ทำให้เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปตามกฎของธรรมชาติ

อำนาจของจิตมีอยู่มากมาย เช่น มีอำนาจในการกระทำ การพูด การคิด การสั่งสมกรรมดี กรรมชั่ว นอกจากนี้ยังมีอำนาจในการสร้างฤทธิ์ ทำสมาธิ ทำฌาน ทำอภิญญา และอื่น ๆ ให้เกิดขึ้นได้อย่างมหัศจรรย์

จิต จะเกิดดับอย่างรวดเร็วมาก ช่วงเวลาสั้นนิ้วมือเดียว จิตจะมีการเกิดดับถึงแสนโกฏิจณะ คือ ๑,๐๐๐,๐๐๐,๐๐๐,๐๐๐ ครั้ง (หนึ่งล้านล้านครั้ง) จึงเป็นการยากที่บุคคลจะรู้เท่าทันได้

สถานที่เกิดของจิตมีอยู่ด้วยกัน ๖ แห่ง คือ

๑. ที่ตา เพื่อทำหน้าที่เห็นรูปที่ปรากฏทางตา จิตนี้มีชื่อว่า จักขุวิญญาณ (จักขุ = ตา)
๒. ที่หู เพื่อทำหน้าที่ได้ยินเสียงที่ปรากฏทางหู " โสทวิญาณ (โสท = หู)
๓. ที่จมูก เพื่อทำหน้าที่รู้กลิ่น ที่ปรากฏทางจมูก " ฆานวิญาณ (ฆาน = จมูก)
๔. ที่ลิ้น เพื่อทำหน้าที่รู้รส ที่ปรากฏทางลิ้น " ชิวหาวิญาณ (ชิวหา = ลิ้น)
๕. ที่กาย เพื่อทำหน้าที่รับความรู้สึกต่อการสัมผัสถูกต้องทางกาย จิตนี้มีชื่อว่า กายวิญาณ
๖. ที่ใจ เพื่อทำหน้าที่ รู้สึก นึก คิด ทางใจ จิตนี้มีชื่อว่า มโนวิญาณ (มโน = ใจ)

ดังนั้น จิต หรือ วิญญาณ จึงหมายถึงสิ่งเดียวกัน นอกจากนี้ จิต ยังมีชื่อเรียกอีกหลายชื่อ เช่น หทัย, ปัญฺชะระ, มโน, มนัส, มนินทริย์, มโนธาตุ, มโนวิญญาณธาตุ, วิญญาณขันธ์, มนายตนะ เป็นต้น จึงขอให้เข้าใจว่า แม้จะเรียกชื่ออย่างไรก็ตาม ชื่อเหล่านั้นก็คือ จิต นั่นเอง

จิตกับอารมณ์

จิต เป็นธรรมชาติชนิดหนึ่งที่รู้อารมณ์

อารมณ์ เป็นธรรมชาติที่ถูกจิตรู้ ถ้าจิตรู้สิ่งใด สิ่งนั้นคืออารมณ์

หากกล่าวโดยสรุปก็คือ จิตเป็นผู้รู้ อารมณ์เป็นสิ่งที่ถูกรู้

คำว่า “อารมณ์” ในที่นี้หมายถึง เครื่องยึดเหนี่ยวจิต อันได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส ฯลฯ ตลอดจนเรื่องราวต่าง ๆ ที่คิดนึก มิได้มีความหมายดังที่ใช้กันทั่วไป เช่น อารมณ์ดี อารมณ์เสีย หรือมิได้หมายถึงสภาพนิสัยใจคอ เช่น อารมณ์เย็น อารมณ์ร้อน อารมณ์โรแมนติก อารมณ์ขัน เป็นต้น

จิตที่เกิดแต่ละขณะจะรับอารมณ์ได้เพียงอย่างเดียวเท่านั้น เช่น ในขณะที่เราดูโทรทัศน์ จิตที่เห็นภาพทางตากับจิตที่ได้ยินเสียงทางหู เป็นคนละขณะกัน ขณะที่เห็นภาพก็จะไม่ได้ยินเสียง ขณะที่ได้ยินเสียงก็จะไม่เห็นภาพ แต่เพราะจิตเกิดดับสลับกันเร็วมากจึงทำให้เราแยกไม่ออก และเข้าใจผิดว่าการเห็นและการได้ยินนั้นเกิดขึ้นพร้อมๆ กัน จริงๆ แล้ว จิตแต่ละขณะจะรับอารมณ์ได้เพียงอย่างเดียวเท่านั้น

เพื่อความชัดเจนในเรื่องจิตกับอารมณ์ ขอให้พิจารณาการรับอารมณ์ของจิตทางทวาร หรือ ประตู หรือช่องทางที่จิตออกมารับอารมณ์ทั้ง ๖ ช่องทาง ดังนี้

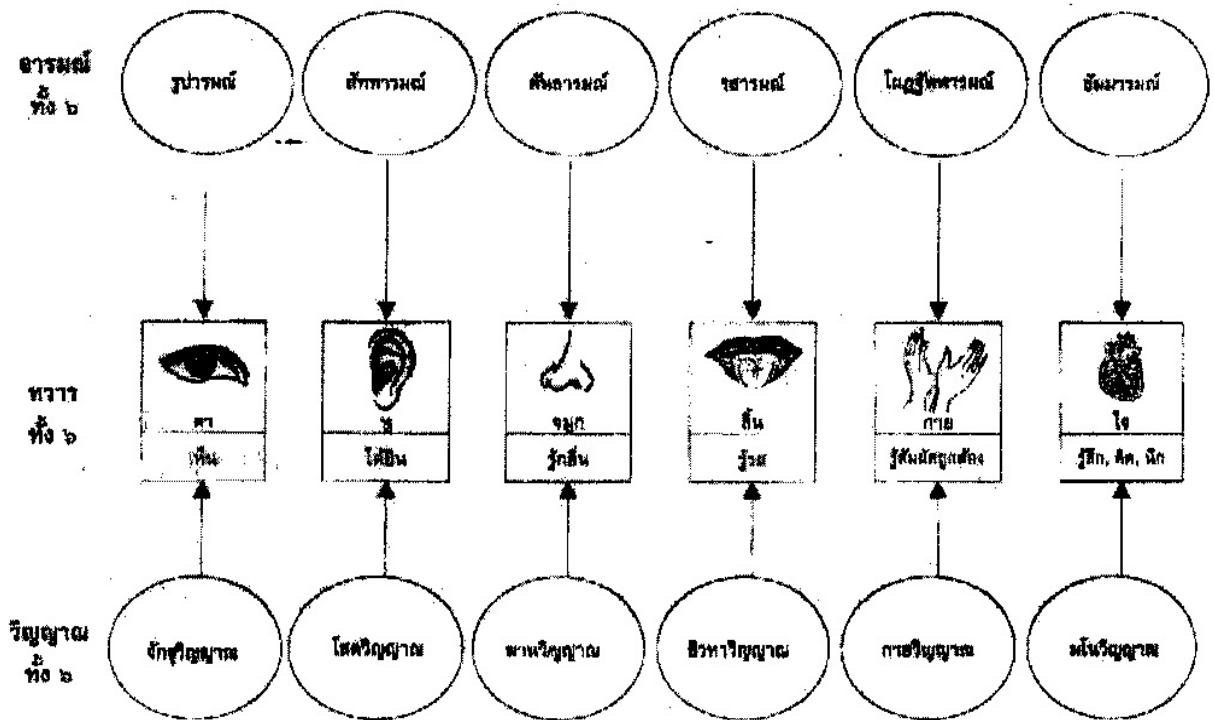
ทางตา	→	จิตทำหน้าที่เห็น	สิ่งที่เห็น	คืออารมณ์ของจิต
ทางหู	→	จิตทำหน้าที่ได้ยิน	เสียงที่ได้ยิน	คืออารมณ์ของจิต
ทางจมูก	→	จิตทำหน้าที่รู้กลิ่น	กลิ่นที่ได้รับ	คืออารมณ์ของจิต
ทางลิ้น	→	จิตทำหน้าที่รู้รส	รสที่ได้รับ	คืออารมณ์ของจิต
ทางกาย	→	จิตทำหน้าที่รู้การสัมผัสถูกต้อง	สภาพเย็นร้อน อ่อนแข็ง หย่อนตึง ที่สัมผัสถูกต้อง	คืออารมณ์ของจิต
ทางใจ	→	จิตทำหน้าที่รู้สึก, คิด, นึก	สิ่งต่างๆ เรื่องราวต่างๆ ที่รู้สึก คิด นึก	คืออารมณ์ของจิต

จิตจะว่างจากอารมณ์ไม่ได้ เมื่อจิตเกิดขึ้นทุกครั้งจะต้องมีอารมณ์ให้รู้เสมอ จิตคือตัวรู้อารมณ์ คือตัวถูกรู้ ถ้าไม่มีตัวถูกรู้ ตัวรู็ก็ยอมไม่เกิดขึ้น ดังนั้นเมื่อมีการรู้ก็ยอมจะต้องมีสิ่งที่ถูกรู้อยู่ควบคู่กันด้วยเสมอไป

จิตและอารมณ์ที่เกิดขึ้นแต่ละทวาร มีชื่อเรียกโดยเฉพาะ ดังนี้

ทวารทั้ง ๖	ชื่อของจิตที่เกิดทางแต่ละทวาร	ชื่อของอารมณ์ที่ปรากฏทางแต่ละทวาร
จักขุทวาร = ตา	จักขุวิญญาณ	รูปารมณ์ = สิ่งที่เห็น
โสตทวาร = หู	โสตวิญญาณ	สัททวารมณ์ = เสียงที่ได้ยิน
ฆานทวาร = จมูก	ฆานวิญญาณ	คันธารมณ์ = กลิ่นที่ได้รับ
ชีวาทวาร = ลิ้น	ชีวหาวิญญาณ	รสารมณ์ = รสที่ได้รับ
กายทวาร = กาย	กายวิญญาณ	โผฏฐัพพารมณ์ = สภาพเย็นร้อน อ่อนแข็ง หย่อนตึง ที่สัมผัสถูกต้อง
มโนทวาร = ใจ	มโนวิญญาณ	ขัมมารมณ์ = สิ่งต่าง ๆ หรือ เรื่องราวต่าง ๆ ที่ปรากฏทางใจ

รูปแสดงความสัมพันธ์ระหว่าง อารมณ์ ๖ ทวาร ๖ วิญญาณ ๖

สภาพรู้ทั้งหลายมี จิต เป็นผู้รู้ แต่ปุถุชนทั่วไปจะเข้าใจผิดว่า เราเห็น เราได้ยิน เราถูกลิ้น เราถูกรส เราเย็น เราร้อน เรา รู้สึก เราคิดนึก ทั้งๆ ที่จริงแล้ว สภาพรู้ทั้งหลายนี้เป็นจิต ไม่ใช่เรา เป็นเพียงสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นตามเหตุตามปัจจัย เกิดขึ้นแล้วก็ดับไปอย่างรวดเร็ว หาแก่นสาร หาเจ้าของ หาตัวตนมิได้เลย มีแต่ “จิต” กับ “อารมณ์” เท่านั้นที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ แล้วก็ดับไป เพราะไม่รู้อาตมจริงเช่นนี้จึงหลงผิดคิดว่าเป็นเรามาตลอดเวลาดังแต่เกิดจนกระทั่งตาย และเพราะมีเรานี้แหละจึงได้มีแต่ความทุกข์อยู่ตลอด เพราะมี “เรา” นี้แหละจึงมีความรู้สึกเหมือนกับแบกโลกไว้ทั้งโลก ถ้าเอา “เรา” ออกเสียได้ก็จะรู้สึกเหมือนกับว่ากำลังยืนอยู่เหนือโลก

ลักษณะของจิตและการทำงานของจิต

จิตมีลักษณะสามัญตามธรรมชาติ (สามัญลักษณะ) อยู่ ๓ ประการ คือ

๑. อนิจจลักษณะ คือ มีลักษณะที่ไม่เที่ยง ไม่คงที่ ต้องเปลี่ยนแปลง (เกิด-ดับ) อยู่ตลอดเวลา
๒. ทุกขลักษณะ คือ มีลักษณะที่ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ (เกิดขึ้นแล้วต้องดับไป)
๓. อนัตตลักษณะ คือ มีลักษณะที่ไม่มีตัวตน มีตัวตน ไม่อยู่ในอำนาจบังคับบัญชาของผู้ใด จะบังคับให้หยุดการเกิดดับก็ไม่ได้

สามัญลักษณะทั้ง ๓ นี้ เป็นสิ่งจริงแท้แน่นอน เป็นกฎธรรมชาติที่เรียกว่า ไตรลักษณ์ รูปธรรม และนามธรรมทั้งหลายอันได้แก่ รูป จิตและเจตสิก ย่อมจะต้องมีลักษณะเช่นนี้เหมือนกันทั้งหมด

นอกจากจิตจะมีลักษณะสามัญตามทีกล่าวนมาแล้ว จิตยังมีลักษณะพิเศษเฉพาะตัว (วิเสสลักษณะ) อีก ๔ ประการ คือ

- ๑. มีการรู้อารมณ์ เป็นลักษณะ
- ๒. เป็นประธานในกรรมทั้งปวง เป็นกิจ
- ๓. มีการเกิดดับสืบต่อกันอย่างไม่ขาดสาย เป็นผล
- ๔. มีอดีตกรรม ทวาร อารมณ์และเจตสิก เป็นเหตุให้จิตเกิดขึ้น

การทำงานของจิตจะเกิดดับสืบต่อกันไปอย่างไม่ขาดสาย ในพระสูตรตอนหนึ่ง พระพุทธองค์ ทรงแสดงไว้มีใจความว่า “ ยากที่จะนำสิ่งอื่นๆ ทั้งหลายในโลก มาเปรียบเทียบกับความเกิดดับอันรวดเร็วของจิต เพราะจิตเกิดดับๆ รวดเร็วกว่าสิ่งใดๆ ในโลก เพียงชั่วลัดนิ้วมือเดียว จิตจะเกิดดับถึงแสนโกฏิขณะ หรือ ๑,๐๐๐,๐๐๐,๐๐๐,๐๐๐ ดวง (หนึ่งล้านล้านดวง) ”

ที่ว่า จิตมีการเกิดดับสืบต่อกันอย่างไม่ขาดสาย เพราะจิตดวงที่ ๑ เกิดขึ้นแล้วดับไป ต่อจากนั้นจิตดวงที่ ๒ ก็เกิดขึ้นติดต่อกันแล้วก็ดับไปอีก เป็นเช่นนี้ต่อเนื่องกันไปเรื่อย ๆ ดังในภาพ

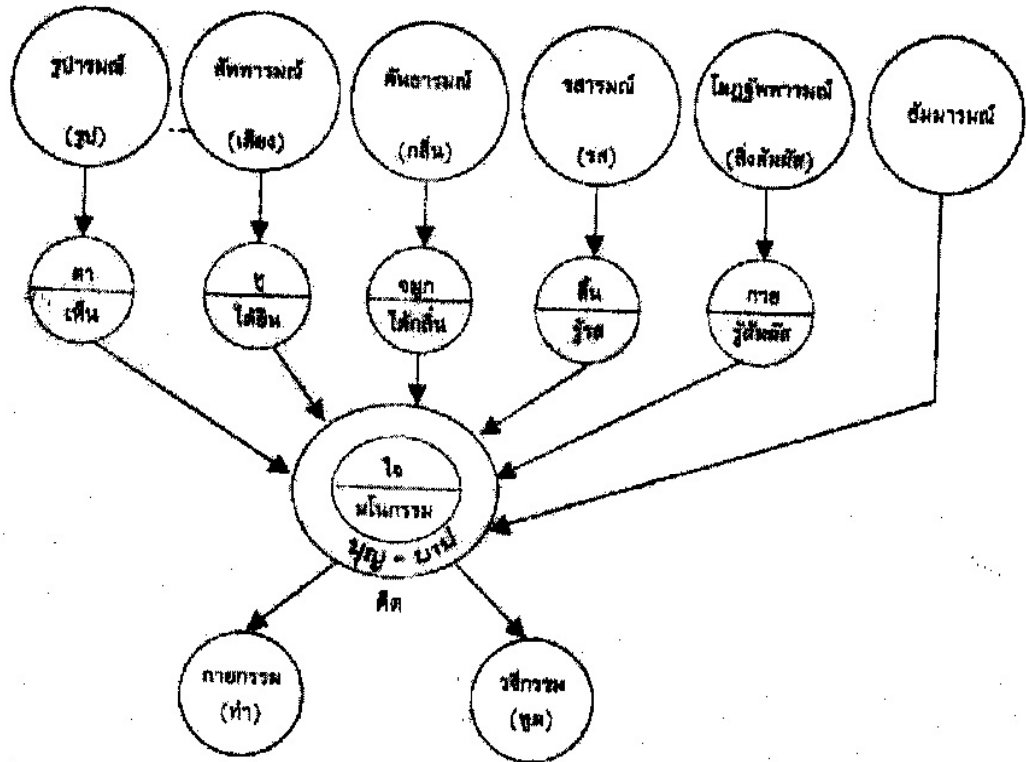
(โดยความจริงแล้ว จิตเป็นนามธรรมไม่มีรูปร่างสัณฐาน ที่เขียนเป็นดวงกลม ๆ นั้น เป็นการสมมุติเพื่อให้เข้าใจง่ายเท่านั้น)

ภาวะที่จิตเกิดดับสืบต่อกันเป็นกระแสที่ทันเรียกว่า **สันตติ** ซึ่งสามารถเปรียบเทียบได้กับกระแส น้ำที่ประกอบไปด้วยอนุของน้ำเล็กๆ เรียงติดต่อกันเป็นสาย ขณะที่กระแสจิตไม่ออกมารับรู้เรื่องราว (อารมณ์) ทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ จิตในขณะนั้นมีชื่อเรียกว่า **ภวังคจิต** ซึ่งเป็นจิตที่ทำหน้าที่รักษา รูปนามในภพปัจจุบันไว้มิให้แตกทำลายไป จนกว่าจะสิ้นอายุจากภพนี้ แม้ในขณะที่หลับสนิท (ไม่มีการฝัน) หรือสลบไป ก็จะมีภวังคจิตเกิดดับสืบเนื่องกันตลอดเวลา อารมณ์ของภวังคจิตเป็นอารมณ์ที่สืบเนื่องมาจากเหตุปัจจัยในอดีตภพ

เมื่อใดก็ตามที่จิตออกมารับรู้เรื่องราวทางประตู (ทวาร) ทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ เมื่อนั้นจิตจะขึ้นสู่วິถีซึ่งเรียกว่า **วิถิจิต** และเมื่อสิ้นสุดแต่ละวิถีก็จะมีภวังคจิตที่คอยรักษาภพชาติเกิดคั่นอยู่ ทุกครั้ง แต่เราจะไม่รู้สึกรู้สิดังนั้น เพราะการเปลี่ยนแปลงกลับไปกลับมาที่เกิดขึ้นรวดเร็วมาก แม้แต่แสงไฟจาก หลอดไฟฟ้าที่เราใช้กันอยู่ทุกวันนี้มีการกระพริบ (เกิด-ดับ) ตามความถี่ของไฟฟ้ากระแสสลับด้วยความเร็ว เพียง ๕๐ ครั้งต่อวินาทีเท่านั้น เราก็ยังไม่สามารถสังเกตเห็นการกระพริบของแสงไฟได้เลย ดังนั้น จิต ซึ่งมีการเกิดดับอย่างรวดเร็วถึงประมาณ ๑ ล้าน ๆ ครั้งต่อวินาที* จึงไม่น่าสงสัยว่าทำไมเราถึงไม่สามารถที่จะรู้สึกได้

* อนุมานว่าการลัดนิ้วมือ (การงอนิ้วเข้ามาหาฝ่ามือ) ใช้เวลาประมาณ ๑ วินาที

บุญบาป เกิดขึ้นได้อย่างไร

ตามธรรมชาติของจิต เมื่อมีอารมณ์มาปรากฏทางทวารใด จิตหรือวิญญาณจะเกิดขึ้นเพื่อรับอารมณ์ทางทวารนั้น เช่น เมื่อมีเสียงมาปรากฏทางหู โสตวิญญาณวิถีจะเกิดขึ้นเพื่อรับรู้เสียงนั้น โสตวิญญาณจะเกิดดับเร็วมากเป็นจำนวนนับครั้งไม่ถ้วน สลับกับมโนวิญญาณวิถีที่เกิดขึ้นทางใจ เพื่อตีความหมายของเสียงที่กำลังปรากฏอยู่ เมื่อรู้ความหมายว่าเป็นเสียงชมเชยก็就会有ความยินดีพอใจ แต่หากเป็นเสียงด่าก็จะเกิดโทสะ ถ้ามีสติยับยั้งไว้ได้ก็ตีไป แต่เมื่อใดที่ขาดสติก็จะเกิดการตอบโต้ทางกาย (กายกรรม) เช่น ไปชกหน้าผู้ที่กำลังด่าเรา หรือทางวาจา (วจีกรรม) เช่น ด่าตอบไปทันที ซึ่งเป็นการสร้างกรรมใหม่ที่จะต้องได้รับผลของกรรม (วิบาก) ในอนาคตต่อไป

ใจจะเป็นผู้สั่งให้เกิดการกระทำทางกายและทางวาจา ทั้งที่เป็นบุญ (กุศลกรรม) และที่เป็นบาป (อกุศลกรรม) บางครั้งก็เพียงแต่คิดไว้ในใจ (มโนกรรม) โดยที่ไม่ได้แสดงออกทางกาย หรือ ทางวาจาเลยก็มี การแสดงออกทางกายและทางวาจาที่เป็นบุญ เรียกว่า กายสุจริต วจีสุจริต ส่วนการแสดงออกทางกายและทางวาจาที่เป็นบาป เรียกว่า กายทุจริต วจีทุจริต

กรรมที่ทำด้วยเจตนาดีมีจิตสะอาดผ่องใส ผลลัพธ์จะออกมาเป็นความสุขท่านเรียกว่า บุญ ส่วนกรรมที่ทำด้วยเจตนาไม่ดี มีจิตเศร้าหมองและจะส่งผลออกมาเป็นความทุกข์ ท่านเรียกว่า บาป กรรมที่กระทำไปแล้ว ไม่ว่าจะดีหรือชั่วยอมไม่สูญหายไปไหน เพราะกรรมสามารถติดตามไปให้ผลได้ในชาตินี้แล้ว ชาติหน้า

ปัญหาที่น่าสงสัยคือ เราสั่งสมกรรมไว้ได้อย่างไร มีใครจดบันทึกบัญชีกรรมของเราไว้ เหมือนบัญชีเงินฝากในธนาคารหรือไม่ คำตอบก็คือบุญบาปที่เราทำไว้ ไม่ต้องมีใครมาติดตามจดบันทึกไว้ เพราะจิตมีอำนาจวิเศษอย่างหนึ่งในการสั่งสมบุญและบาป เมื่อเราได้กระทำกรรมใดๆ ลงไปไม่ว่าจะดีหรือชั่ว แม้จะนานสักเพียงใดก็ตาม จะที่ภพที่ชาติก็ตามผู้กระทำความยอมจะต้องได้รับผล(หรือเรียกว่าได้รับวิบาก) ของบุญและบาปเมื่อกรรมมีโอกาสส่งผล ถึงแม้จิตจะเกิดดับอยู่ตลอดเวลาก็ตาม แต่ผลกรรมที่ได้กระทำไว้ไม่ว่าจะเป็นบุญหรือเป็นบาป ก็จะไม่สูญหายไปพร้อมกับการดับของจิตแต่ละดวง ทั้งนี้ เพราะจิตดวงใหม่มีเหตุปัจจัยมาจากจิตดวงเดิม และจิตดวงใหม่ที่เกิดขึ้นมานั้น ก็เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้แก่จิตดวงต่อไปเช่นกัน

การที่จะเกิดมาเป็นมนุษย์ได้นั้น จะต้องอาศัยผลของบุญกุศลในอดีต ครั้นหมดเหตุหมดปัจจัยของบุญกุศลก็ต้องตายไปจากโลกมนุษย์ เมื่อตายไปแล้วก็ต้องเกิดอีก การเกิดใหม่ก็ต้องอาศัยเหตุปัจจัยชุดใหม่ทำให้ชีวิตเกิดขึ้นมาใหม่อีก สุดแล้วแต่เหตุปัจจัยใหม่จะเป็นกุศลหรืออกุศล ถ้าเป็นกุศลก็จะปฏิสนธิ(เกิด) ในสุคติภูมิ คือเกิดเป็นมนุษย์หรือเทวดา ถ้าเป็นอกุศลก็จะปฏิสนธิในอบายภูมิ คือ เกิดเป็นสัตว์นรกเปรต อสุรกาย หรือสัตว์เดรัจฉาน แล้วแต่เวรกรรมของตน เพราะชีวิตของคนเราและสัตว์ทั้งหลาย ต้องเวียนเกิดเวียนตายตามอำนาจของ กิเลส กรรม และวิบาก อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

ที่เกิดของจิต

เปลวเทียน ต้องอาศัยไส้เทียนในการลุกไหม้ฉันใด จิตจะเกิดขึ้นได้ก็ต้องมีที่ตั้งให้อาศัยเกิดฉันนั้น ที่ตั้งให้อาศัยเกิดของจิตมี ๖ แห่ง ได้แก่

๑. **ประสาทตา (จักขุปสาทรูป)** เป็นที่ตั้งของจิตเห็น (จักขุวิญญาณ) ประสาทตานี้ มีได้หมายถึงดวงตาหรือลูกตาทั้งคู่ แต่หมายเฉพาะประสาทตาที่อยู่กลางตาตำโตะประมาณเท่ากับศีรษะของเหา จักขุปสาทนี้จะซึมซาบอยู่ที่เยื่อตาบางๆ ๗ ชั้น มีความสามารถในการรับคลื่นแสง (รูปารมณ์) ที่มากระทบ

๒. **ประสาทหู (โสตปสาทรูป)** เป็นที่ตั้งของจิตได้ยิน (โสตวิญญาณ) อยู่ในช่องหู มีลักษณะเป็นวงกลมคล้ายวงแหวน และมีขนอันละเอียดอ่อนสีแดงปรากฏอยู่โดยรอบ มีความสามารถในการรับเสียง (สัททารมณ์) ที่มากระทบ

๓. **ประสาทจมูก (ฆานปสาทรูป)** เป็นที่ตั้งของจิตรู้สึกกลิ่น (ฆานวิญญาณ) อยู่ในช่องจมูก มีลักษณะคล้ายกับเท้าแพะ มีความสามารถในการรับกลิ่น (คันธารมณ์) ที่มากระทบ

๔. **ประสาทลิ้น (ชิวหาปสาทรูป)** เป็นที่ตั้งหรือที่อาศัยเกิดของจิตลิ้มรส (ชิวหาวิญญาณ) อยู่ตรงกลางลิ้น มีลักษณะเหมือนปลายกลีบดอกบัวเรียงรายซ้อนกันเป็นชั้นๆ มีความสามารถในการรับรส (รสารมณ์) ที่มากระทบ

๕. **ประสาทกาย (กายปสาทรูป)** เป็นที่ตั้งของจิตที่สัมผัสผัสทางกาย (กายวิญญาณ) ประสาทกายนี้จะเกิดอยู่ทั่วร่างกาย ยกเว้นที่เส้นผม ขน เล็บ ฟัน กระจก และบริเวณที่มีหนังหนาด้าน มีลักษณะคล้ายสำลีที่แผ่บาง ๆ ชุบน้ำมันจนชุ่มซ้อนกันหลาย ๆ ชั้น มีความสามารถในการรับความรู้สึก เย็น ร้อน อ่อนแข็ง หย่อนตึง (โผฏฐัพพารมณ์) ที่มากระทบ

๖. หทัย (หทัยรูป) เป็นที่ตั้งหรือที่อาศัยเกิดของมโนวิญญาณ อันได้แก่ จิตที่ไม่ได้อาศัยประสาทรูปทั้ง ๕ ข้างต้น ที่เกิดอยู่ภายในช่องเนื้อหัวใจ ซึ่งมีลักษณะเหมือนบ่อ มีโลหิตอันเป็นน้ำหล่อเลี้ยงหัวใจ บรรจุอยู่ประมาณ ๑ ขงมือ มีเส้นฐานโตประมาณเท่าเมล็ดในดอกบุนนาค เป็นรูปอันเป็นที่อาศัยเกิดของมโนวิญญาณ

ประสาทรูปทั้ง ๕ อันได้แก่ จักขุประสาทรูป, โสตประสาทรูป, ฆานประสาทรูป, ชิวหาประสาทรูป, กายประสาทรูป เมื่อเป็นที่อาศัยเกิดของจิตก็จะเรียกได้ว่า จักขุวัตถุ, โสตวัตถุ, ฆานวัตถุ, ชิวหาวัตถุ, กายวัตถุ นั้นก็หมายความว่า จักขุประสาท เป็นต้นนี้ เมื่อเป็นที่อาศัยเกิดของจิต ก็ชื่อว่า จักขุวัตถุ แต่เมื่อขณะที่ไม่ได้เป็นที่อาศัยเกิดของจิตเห็น ก็ชื่อว่า จักขุประสาทรูป นั้นเอง)

ประสาทรูปทั้ง ๕ นี้ ยังทำหน้าที่เป็นประตู (ทวาร) สำหรับรับอารมณ์ที่ปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น และกาย อีกด้วย ดังนั้น จึงมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า จักขุทวาร, โสตทวาร, ฆานทวาร, ชิวหาทวาร และ กายทวาร

ส่วนหทัย ซึ่งเป็นที่อาศัยเกิดของมโนวิญญาณ (จิต) ทั้งหมด (ยกเว้นจิตที่เกิดทางตา หู จมูก ลิ้น กาย) ก็ได้ชื่อว่า หทัยวัตถุรูป เป็นประตูสำหรับรับอารมณ์ ก็ได้ชื่อว่า มโนทวาร

ตารางสรุป ที่เกิดของจิต , วัตถุ , ทวาร

ชื่อของจิตที่เกิดขึ้น แต่ละทวาร	เกิดโดยอาศัย จักขุประสาทรูปเป็นต้น เป็นที่เกิด	เป็นวัตถุที่อาศัยเกิด จึงได้ชื่อว่า.....	เป็นประตูสำหรับรับ อารมณ์จึงได้ชื่อว่า..
๑. จักขุวิญญาณ เกิดโดยอาศัย →	จักขุประสาทรูป	จักขุวัตถุ	จักขุทวาร
๒. โสตวิญญาณ " →	โสตประสาทรูป	โสตวัตถุ	โสตทวาร
๓. ฆานวิญญาณ " →	ฆานประสาทรูป	ฆานวัตถุ	ฆานทวาร
๔. ชิวหาวิญญาณ " →	ชิวหาประสาทรูป	ชิวหาวัตถุ	ชิวหาทวาร
๕. กายวิญญาณ " →	กายประสาทรูป	กายวัตถุ	กายทวาร
๖. มโนวิญญาณ " →	หทัยรูป	หทัยวัตถุรูป	มโนทวาร

อำนาจของจิต

จิต หรือ วิญญาณ นี้ นอกจากจะเป็นธรรมชาติที่รู้อารมณ์ตามที่ทราบแล้ว ยังทำหน้าที่เป็นประธานในธรรมทั้งปวง คือ การงานต่างๆ ทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ ไม่ว่าจะบุญ (กุศลกรรม) หรือเป็นบาป (อกุศลกรรม) จะสำเร็จได้ด้วยจิตทั้งสิ้น ดังในธรรมบทที่แสดงไว้ว่า มโนปุพฺพงฺคมา ธมฺมา มโนเสฏฺฐา มโนมยา ซึ่งมีความหมายว่า ธรรมทั้งหลายมีจิตเป็นใหญ่ มีจิตเป็นหัวหน้า สำเร็จได้ด้วยจิต

จิต นี้ แม้จะเป็นนามธรรมที่ไม่มีรูปร่างตัวตน และแสดงความรู้สึกลอยอยู่ในเท่านั้นก็จริง แต่ก็มีอำนาจพิเศษอย่างน่าอัศจรรย์และวิจิตรพิสดารยิ่งนัก กล่าวคือ

๑. มีอำนาจในการกระทำ ไม่ว่าจะเป็นการทำงานของอวัยวะน้อยใหญ่ในร่างกาย การพูด การเคลื่อนไหว การกระทำต่างๆ ตลอดจนการคิดก็เกิดขึ้นด้วยจิตทั้งสิ้น สรรพสิ่งต่างๆ ไม่ว่าจะปณิธาน เรือ เครื่องบิน ยานอวกาศ อาวุธยุทโธปกรณ์ อุปกรณ์สื่อสาร เครื่องคอมพิวเตอร์ อุปกรณ์อำนวยความสะดวกต่างๆ สิ่งก่อสร้าง ภาพวาด วิทยาการและเทคโนโลยีต่างๆ ฯลฯ ก็ล้วนมีจิตเป็นผู้คิดขึ้นมาทั้งสิ้น

๒. มีอำนาจด้วยตนเอง คือ มีอำนาจในการทำบุญ ทำบาป ทำสมาธิถึงขั้นฌานสมาบัติ มีอำนาจในการแสดงอิทธิฤทธิ์ต่างๆ (อภิญา) ตลอดจนมีอำนาจในการทำลายอนุสัยกิเลสที่เป็นเหตุให้มีการเวียนว่ายตายเกิดอย่างไม่รู้จักจบจักสิ้น

๓. มีอำนาจในการสั่งสมกรรม เพราะจิตเป็นต้นเหตุให้มีการทำบาป ทำบุญ ทำทาน ทำ อภิญา ทำวิปัสสนากรรมฐาน กรรมทั้งหลายที่ได้กระทำลงไปแล้ว ไม่ว่าจะดีหรือชั่ว จะถูกเก็บบันทึกเอาไว้ด้วยอำนาจของจิต

๔. มีอำนาจในการรักษาวิบาก (ผลของกรรม) กรรมทั้งหลายที่ได้กระทำลงไปแล้ว ทั้งที่เป็น กุศลและอกุศล แม้จะนานเท่าไรก็ตาม ก็ภพก็ชาติก็ตาม ย่อมติดตามส่งผลตลอดไปจนกว่าจะปรินิพพาน

๕. มีอำนาจในการสั่งสมสันดานของตนเอง การกระทำใด ๆ หากกระทำอยู่บ่อย ๆ กระทำ อยู่เสมอๆ ก็จะฝังในจิตติดเป็นสันดาน และคิดจะทำเช่นนั้นเรื่อยไป เช่น คบคนพาลก็จะกลายเป็นคนพาล คบบัณฑิตก็จะเป็นบัณฑิต ทั้งนี้ เป็นเพราะอำนาจในการสั่งสมสันดานของจิตนั่นเอง

๖. มีอำนาจในการรับอารมณ์ต่างๆ ที่ปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ ไม่ว่าจะปณิธาน อคติอารมณ์ อนาคตอารมณ์ หรือปัจจุบันอารมณ์ และไม่ว่าจะเป็นบัญญัติอารมณ์ หรือ ปรมาตถอารมณ์ จิตก็สามารถรับได้ทั้งสิ้น

แม้จิตจะเกิดดับอยู่ตลอดเวลาก็ตาม แต่ **บาป บุญ** ที่ทำไว้ และอนุสัยกิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในขันธสันดาน จะไม่สูญหายไปพร้อมกับการดับของจิตแต่ละดวง ทั้งนี้ เพราะจิตดวงใหม่มีเหตุปัจจัยมาจากจิตดวงเดิม และจิตดวงใหม่ที่เกิดขึ้นก็เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้แก่จิตดวงต่อไป เพื่อสืบต่อ บาป บุญ และกิเลสที่สั่งสมไว้ไปจนกว่าจะปรินิพพาน

***** จบบทเรียนชุดที่ ๒ *****

ต่อไปเป็นบทเรียนชุดที่ ๓.๑ เรื่องประเภทของจิต